

İBN ABBÂS: FİLOLOJİK TEFSİRİN ÖNCÜSÜ

İsmail AYDIN (*)

Özet

Tarihi süreçte Kur'ân'ın yorumlanması ile ilgili olarak rivayet, dirayet, işarî ve ah-kâm olmak üzere farklı yorumlama biçimleri ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın filolojik argümanlarla tefsir edilmeye başlaması da erken dönemlere kadar uzanır. Konuyla ilgili ilk örnekler Hz. Peygamber tarafından verilmiş olsa da filolojik tefsirin kurumsallaşmaya başlaması ve bir tefsir biçimi olarak sistemleşme yoluna girmesi Abdullâh İbn Abbâs eliyle gerçekleşmiştir. Bu makalede onun tefsirde dilbilimsel bir yöntem izleyerek bu alana nasıl bir ivme kazandırdığını örneklerle ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, filolojik tefsir.

Ibn Abbas the Pioneer of Philologic Tafseer

Abstract

In historical experience, different interpretation methods appeared. These are interpretation by hearsay, mental, mysticism and relatin to laws. The interpretation of Quran with philological arguments can be seen in early times. It is given the first examples about Quran's commentary that based on language by prophet Mohammad. But it is happened philologic commentary being institutiens and its in the way of being systematize by Abdullah Ibn Abbas. We will examine alltogether that, not only his addition of philologic tafseer but also how he succeeded this subject.

Key Words: Quran, tafsir, philologic tafsir.

*) Dr., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni,
(e-posta: ismailaydinn@yahoo.com.tr)

Giriş

Hız. Peygamberin amcasının oğlu olan Abdullâh İbn Abbâs (ö. 68/687), hicretten üç yıl önce dünyaya gelmiştir. Hız. Peygamber vefat ettiğinde on üç yaşlarında olduğu belirtilmiştir. Din ilimleriyle ilgili geniş bilgisi sayesinde *hibru'l-ümme* ve *bahr* gibi niteliklerle anılmıştır. Onun böyle bir payeye nail olması Hız. Peygamber'in onun hakkında, "Allah'ım onu dinde bilgili kıl ve ona tevili öğret"¹ (Buhârî, 1992: Vudû, 10; Müslim, 1992: Fedâilü's-Sahâbe, 138; Ahmed b. Hanbel, 1992: I, 266, 314, 328, 335) şeklindeki duasının tesirine bağlanmıştır. (Zehebî, t.y.: I, 47). Onun ilme karşı duyduğu merak ve isteğin yanı sıra, Hız. Peygamberi izleyerek bilgi öğrenmesi, onun vefatından sonra da sahabenin önde gelenlerine devamlı soru sorarak bilgisini geliştirmesi ilmî kariyerinin yükselmesine vesile olan hususlardır. Ebû Hüreyre (ö. 58/678), istikbalde ilimde önder olmaya namzet bu şahsiyetle ilgili olarak, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/655) vefat ettiğinde şöyle diyecektir: "Bugün bu ümmetin en bilgili âlimi vefat etti. Umulur ki, Allah İbn Abbâs'ı ona halef kılar." (İbnü'l-Esîr, 1994: II, 348; İbn Hacer, 1853: II, 92-93).

İbn Abbâs'ın bilgi ve zekâsının farkına varan Hız. Ömer'in, ashaptan önde gelen kimselerin içinde olduğu meclislere onu götürerek Kur'an'la ilgili sorular sorması, (Buhârî, 1992: Tefsir, 110) küçük yaşlardan itibaren bilgi bakımından güvenilir bir düzeye erişmiş olduğunu göstermektedir. Aktarıldığına göre Hız. Ömer, çetin meselelerle karşılaştığında da onun görüşüne müracaat eder, fetva isterdi. Tâbînin önde gelen müfessirlerinden Tâvûs b. Keysân'a (ö. 106/724), "Sahabenin büyüklerini bırakıp şu çocuğa mı tabi oldun" dendiğinde o şöyle demiştir: "Ben sahabeden yetmiş kişinin ihtilaf ettikleri hususları çözmek için İbn Abbâs'a müracaat ettiklerini gördüm." (İbn Sa'd, 2001: II, 316, 318; Ebû Nuaym, 1998: III, 1702, 1705; İbnü'l-Esîr, 1994: III, 292, 293). Tefsir, fıkıh, hadis, şiir ve Arap tarihi (*eyyâmü'l-Arab*) konularında uzman olan İbn Abbâs'ın her bir dersi farklı günlerde değişik talebelere okuttuğu nakledilir. (İbn Sa'd, 2001: II, 318; İbn Hacer, 1853: II, 93).

İslamî ilimlerin hemen hepsinde söz sahibi olan İbn Abbâs'ın en belirgin özelliği, müfessir olması ve kendisinde bu vasfın diğer alanlara göre baskın bulunmasıdır. Tefsirde filolojik yöntemin İbn Abbâs'la gelişmesinin en büyük sebebi şiir, Arap kelamı, lehçeler, muarreb lafızlar ve garib kelimelerle ilgili geniş bilgiye sahip olmasıdır. Onun yaptığı tefsirin en önemli niteliği dilbilimsel olmasıdır. Hatta Catlâvî, İbn Abbas'ın yapmış olduğu tefsirin Kur'an'a yönelik ilk filolojik tefsir ve filolojik tefsirin temelini atıldığı ilk merhale olduğunu söylemiştir. (Catlâvî, 1998: 45, 46). Goldziher (ö. 1921) de İbn Abbâs'a özgü olduğunu söylediği bu yöntemle onun Arap dili çalışmalarını efsanevi bir okula dönüştürdüğünü belirtmiştir. (Goldziher, 1997: 97). Onun, Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/684) ile arasında geçen diyaloglarda² Kur'an'la ilgili kendisine sorulan her garîb lafzın anlamıyla

1) اللَّهُمَّ فَتِّهِ فِي الدِّينِ وَعَلِّمُهُ التَّأْوِيلَ

2) Kaynaklar, bahsi geçen diyalogların ortaya çıkışıyla ilgili şu olayı naklederler: Abdullah b. Abbâs, Kâbe'nin avlusunda oturarak insanların onu çevreleyip Kur'an'ın tefsirini sordukları bir sırada Nâfi' b. el-Ezrak, Necdet b. Uveymir'e şöyle dedi: 'Kalk da bilgisi olmadığı Kur'an'ı tefsir etmeye cüret

ilgili Arap şiirinden serdettiği şahitler tefsir ile dilin buluştuğu ilk örneklerdir. (Sezgin, 1991: I, 61; Muhtâr, 1997: 104).

Günümüzün anlayışına göre filolojik tefsiri “*Dile dayalı olarak Kur’ân’ı anlama ve dil kurallarıyla onun manalarını belirleme faaliyeti*” şeklinde tanımlayabiliriz. İbn Abbâs’ın dile dayalı tefsir yönteminde elbette dilciler tarafından belirlenen kurallar ve terimlerden söz edemeyiz. Zira sistematik olarak dil ıstılahlarına ve ilkelerine dayalı tefsir hareketi İbn Abbâs’tan sonra ortaya çıkmıştır. Dilci müfessir olarak nitelendirdiğimiz Ebû Ubeyde, Ferrâ, Ahfeş ve Zeccâc gibi âlimler dildeki yetkinliklerine bağlı olarak İbn Abbâs’ın öncülüğünü yaptığı bu hareketi sistemleştirmişlerdir.

İbn Abbâs’ın, kategorik olarak tefsiri dörde ayırıp bunlardan birini, “*Araplar’ın, sahip oldukları dil ile bilmeye muktedir olduklar tefsir*” (Taberî, 1992: I, 57) şeklinde belirtmesi, Kur’ân’ın anlaşılması mevzuunda dile önemli bir misyon yüklediğini göstermektedir. Bu çalışmada İbn Abbâs’ın Kur’ân’ı açıklarken dayandığı kaynaklar ve filolojik yöntemde kullandığı argümanların neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken başta tefsir ve hadis kaynakları olmak üzere dil ve edebiyat eserlerinden yararlanacağız. Bu arada İbn Abbâs tefsirini konu edinen klasik ve çağdaş eserlerden istifade etmeye gayret edeceğiz. Ancak her şeyden önce onun tefsir ilmindeki yerine değinmek gerekmektedir.

A. İbn Abbâs’ın Tefsir İlmindeki Yeri

Dilciler, hadisçiler ve fıkıhçıların İbn Abbâs’ı ilgilendikleri ilimler zaviyesinden değerlendirdikleri muhakkaktır. Ancak onun otorite olduğu alan şüphesiz tefsirdir. Rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber’den sonra sahabe içinde bu sahanın en yetkin bireyi olduğu anlaşılmaktadır. Sahip olduğu bu yetkinlik sebebiyle *tercümânü’l-Kur’ân* şeklinde isimlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda hadis, bazılarında ise İbn Mesûd’un (ö. 35/655) sözü şeklinde aktarılan *“İbn Abbâs Kur’ân’ın ne güzel tercümanıdır”* (İbn Sa’d, 2001: II, 315; Hâkim, 1997: III, 661) şeklindeki övgü bunu anlatmaktadır. Hz. Alî’nin (ö. 40/661) onun hakkında, “*Sanki o, gayba ince bir perdeden bakmaktadır*” (Kurtubî, 2006: I, 60) sözü de onun Kur’ân’ı yorumlamadaki becerisini göstermektedir.

İbn Abbâs’ın filolojik yöntem dışında ayetlerle ilgili Mekkî-Medenî ayrımı yapması, ayetlerin sebebi nüzulünden söz etmesi, surelerin iniş sırasıyla ilgili bilgiler vermesi, nâsih ve mensûha işaret etmesi onun tefsirde izlediği yöntemin başlıca özelliğidir. Sahip olduğu ilmî yetkinlik sayesinde yaptığı tefsirin sonradan gelen âlimler tarafından önemsenmesi ve *-türü ne olursa olsun-* yazılan tüm tefsir kitaplarında onun görüşlerine yer verilmesi onun tefsir sahasındaki otoritesinin bir tezahürüdür. Güçlü konumundan ötürü görüşleri delil olan İbn Abbâs’a sahih olmayan pek çok görüşün nisbet edildiği de bir gerçektir. Konuyla ilgili İmam Şâfi’nin “*İbn Abbâs’tan sübût bulan tefsirin miktarı yüz ayet kadardır*”³ (Suyûtî, 2006: II, 1233) sözü bu hususa işaret etmektedir.

eden şu kişinin yanına gidelim.’ Ona gelerek şöyle dediler: ‘Bize tefsir etmen için Allah’ın kitabından bazı şeyler soracağız. Açıkladığın şeylerin misdakını/ delilini de Arap dilinden göstermeni istiyoruz. Zira Allah Kur’ân’ı apaçık Arap lisanıyla indirdi.’ Bunun üzerine İbn Abbâs, ‘Aklınıza geleni sorun’ dedi. (İbnü’l-Enbârî, 1971: I, 76-77; Suyûtî, 2006: I, 383).

Sahabe ve tâbîin tefsirlerini nakletmeye büyük önem veren Taberî (ö. 310/922), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826) gibi müfessirlerin yanı sıra, hadis kaynakları da İbn Abbâs'ın tefsirine çokça yer vermişlerdir. (Humeydî, t.y.: 22).

B. İbn Abbâs'ın Filolojik Kaynaklardaki Yeri

İbn Abbâs'ın Kur'ân'la ilgili yaptığı açıklamalara yalnızca naklî tefsire yer veren eserlerde *–ki buradaki şerhlerin çoğu da filolojiye racidir–* değil, filolojik tefsirlerde ve mu'cemlerde de rastlamaktayız. Ferrâ (ö. 207/822), Zeccâc (ö. 311/923) ve Nehhâs (ö. 338/949) gibi dilci müfessirin yanı sıra İbn Düreyd (ö. 321/933), İbn Fâris (ö. 395/1004) ve Cevherî (ö. 400/1009) gibi lügat yazarları İbn Abbâs'ın dile dayalı açıklamalarına itibar etmişler ve bunun bir göstergesi olarak eserlerine ondan nakledilen bu nevi tefsirlere yer vermişlerdir. İbn Abbâs'ın yaptığı izahlara yer veren bazı eserlerde onun isminin bizzat anıldığı görülmektedir. İsminin anılmadığı yerlerde ise yapılan filolojik izahlarda etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi bunlarla ilgili bazı örnekler verelim.

Ferrâ, eserinin pek çok yerinde İbn Abbâs'ın izahlarına yer verir.⁴ Mesela o, وَأَكْبَهُ وَأَبَا (Abese, 80/31) ayetini tefsir ederken, أَبَا kelimesini 'hayvanların yediği ot' şeklinde açıkladıktan sonra, İbn Abbâs'ın da kelimeyi böyle tefsir ettiğini belirtmiştir. (Ferrâ, 1983: III, 238).

Cevherî, صَلَاتٍ maddesini ele alırken, وَيَبِعُ وَصَلَاتٍ (Hac, 22/40) ayetindeki وَصَلَاتٍ kelimesini İbn Abbâs'ın, هِيَ كَنَائِسُ الْيَهُودِ 'O, Yahudilerin ibadet ettikleri havralardır' şeklinde tefsir ettiğini söyler. (Cevherî, 1994: صَلَاتٍ mad.)

- 3) İmam Şâfiî'nin bu sözüne itimad eden Zehebî şöyle der: 'Şâfiî'den nakledilen bu haber eğer doğruysa, uydurmacıların İbn Abbâs'a nisbet ederek uydurdukları tefsirin çokluğuna işaret eder. Bunun en büyük delili de tefsirde İbn Abbâs'a nisbet edilenler arasındaki çelişkidir. (Zehebî, t.y.: I, 56.) Bize göre İmam Şâfiî bu sözü, İbn Abbâs'tan kendisine ulaşan rivayetlerin azlığına nazaran söylemiş olabilir. Yahut bu sözü uydurmacıların İbn Abbâs adına uydurdukları rivayetlerin çokluğuna işaret etmek amacıyla söylemiştir. Nitekim Abdülkerîm Bekkâr, Gulât-ı Şîâ'nın kendi anlayışlarını desteklemek, diğer taraftan bazı insanların Abbâsî halifelerine yakınlaşma düşüncesiyle İbn Abbâs'a bazı sözler nisbet ettiklerini beyan etmektedir. Bununla birlikte Bekkâr, sahih kaynaklarda İbn Abbâs'tan aktarılan pek çok rivayet olduğuna dikkat çekerek İmam Şâfiî'nin bu sözle, ondan gelen şeylerin çoğunun güvenilir olmadığını kastetmediğini belirtir. (Bekkâr, 2002: 25). İbn Abbâs'tan tefsirle ilgili gelebilecek nakillerin çok fazla olabileceğine işaret eden nakillerden biri şudur: İbn Ebî Müleyke şöyle der: "Yanımda levhalar olduğu halde Mücâhid'in Kur'ân'ın tefsirini İbn Abbâs'a sorduğunu gördüm. İbn Abbâs ona; yaz, diyordu. Bu şekilde Mücâhid, Kur'ân'ın bütün tefsirini İbn Abbâs'a sordu." (Taberî, 1992: I, 65). Cerrahoğlu ise, kendisine yalan isnadlarda bulunulmasında adeta İbn Abbâs'ı sorumlu tutarak şöyle der: 'Ona, bu şekilde isnadlarda bulunulmasında acaba kendisinin de bir dahli yok mudur? Niçin Abdullâh b. Ömer gibi bir zata çok fazla isnadlarda bulunamamışlar da, İbn Abbâs'da bir merci bulmuşlar?' (Cerrahoğlu, 1968: 104). Biz bu yaklaşımı anlamakta gerçekten güçlük çekmekteyiz. Zira bu yaklaşım, Peygamber adına yalan haberler uyduran kişilerin yerine peygamberi suçlamaya benzetmektedir.
- 4) Örnek olarak bk.: (Ferrâ, 1983: I, 95, 153, 189, 194, 351; II, 63, 119, 138, 294, 304, 305, 327; III, 60, 62, 267, 275, 284, 238).

İbn Abbâs, الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ (Bakara, 2/187) ayetindeki الرَّفْتُ kelimesini, ‘cinsel ilişki’ şeklinde açıklamıştır. (Sahîfetü Alî b. Ebî Talha, 1991: 95). İbn Fâris de kelimeyi *Mekâyîsi'l-Luga* isimli eserinde aynı biçimde izah etmiştir. (İbn Fâris, 1999: I, 478). Yine o, فَالْأَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (Kasas, 28/71) ayetindeki سَرْمَدًا kelimesini دَائِمًا ‘sürekli’ şeklindeki tefsir etmiştir. (Sahîfetü Alî b. Ebî Talha, 1991: 395; Taberî, 1992: X, 97). Aynı izah İbn Düreyd’in *Cemheretü'l-Luga* isimli eserinde de yer almaktadır. (İbn Düreyd, 2005: II, 585). İbn Abbâs’ın yaptığı filolojik açıklamalarla ilgili bu örnekler, onun sonraki devirlerde meydana gelen dil faaliyetleri üzerinde ciddi bir etkisi olduğunu göstermektedir.

C. İbn Abbâs’ın Tefsirde Dayandığı Kaynaklar

1. Şiir

Tefsire yardımcı unsur olarak şiirin kullanılması, Hz. Peygamber’den sonra sahabe dönemiyle başlar. Sahabe içinde İbn Abbâs dışında bir yöntem olarak şiirle istişhâd ederek Kur’ân’ı tefsir eden başka bir kimseyi bilmemekteyiz. Ancak Hz. Ömer’in, تَخَوُّفِ kelimesinin anlamını sorunca, Hüzeyl kabilesinden bir adamın söz konusu kelimenin ‘eksilme’ anlamına geldiğini söyleyerek bu anlamı okuduğu bir şiirle desteklemesi,⁵ İbn Abbâs’tan önce de ashab arasında Kur’ân’ın şiirle tefsir edilmesi konusunda bir yönelim ve kabulün varlığını göstermektedir. Bu arada Hz. Peygamber’den nakledilen إِنَّ مِنْ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ “Bazı şiirlerde hikmet vardır” (Buhârî, 1992: Edeb, 90; İbn Ebî Şeybe, 2006: XIII, 279) şeklindeki söz, Kur’ân tefsirinde şiirden yararlanmayı teşvik etmektedir. Devam eden süreçte şiirle istişhâd İbn Abbâs ile tefsirde vazgeçilmez en temel yöntemlerden biri haline gelmiştir.

Sahabe döneminde şiirle istişhâd etmeye en fazla önem veren ekol Mekke ekolüdür. Bunun sebebi, şiiri tefsirin en önemli unsuru haline getiren İbn Abbâs’ın bu ekolün başında olmasıdır. İbn Abbâs, Araplar’ın divanı olması ve onların tarihlerini kendinde barındırması yönüyle Kur’ân’ın anlamlarına ışık tutmak ve Kur’ân’daki garîb lafızların anlamını belirlemede taşıdığı yarar sebebiyle şiire çok önem vermiştir. (Cüveynî, 1971: 31-32; Bekkâr, 2002: 121). Şiir Arapların dil, düşünce, gelenek kısacası sosyal ve kültürel yaşamlarıyla ilgili sahip oldukları tüm servetin toplandığı en önemli hazinedir. Onlar, kendi yaşamlarıyla ilgili pek çok şeyi şiirle ifade etmişlerdir. Bu sebeple şiir sadece bir kelimenin anlamını doğrulamak için değil, aynı zamanda ahkâmla ilgili ayetlerin sosyal yaşamdaki uygulamalarla ilişkisini öğrenmek için de önemli bir kaynak

5) Hz. Ömer minberdeyken وَأَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ kelimesinin anlamını sormuş, Hüzeyl kabilesinden bir adam da kendi lehçelerinde bu kelimenin التَّنْقِصُ ‘eksilme’ anlamına geldiğini belirterek şu beyti okumuştur:

تَخَوُّفَ السَّيْرِ مِنْهَا تَأْبِغًا قَرِئًا كَمَا تَخَوُّفَ عُوْدِ التَّبَعَةِ السَّفِينِ

‘Rendenin oku yontarak eksilmesi gibi, yolculuk devenin hörgücünü eksiltti.’

(Zü’r-Rumme, 1998: 436; Zemahşerî, 1995: II, 584-585; Şâtübî, 2006: I, 37.

idi. İbn Abbâs'ın, “Kur’ân’ın gariblerini bana soracaksınız onu şiirde arayın. Çünkü şiir Arab’ın divanıdır” (İbn Ebî Hâtim, 1997: X, 3366; Zerkeşî, 1994: I, 396) sözü bu gerçeği ifade etmektedir. Yine ona Kur’ân’dan bir mesele sorulduğunda, “Sorduğun şeyi şiirde ara, bunun anlamı sana belirecektir” dediği, cevaplandığı sorulardan sonra da “Şairin şöyle söylediğini hiç duymadın mı?” (İbn Sa’d, 2001: VI, 334) diyerek açıklamasını şiirle desteklediği rivayet edilir. Özellikle Nâfi‘ b. el-Ezrak (ö. 65/684) ile arasında geçen diyaloglarda kaynak olarak devamlı şiire başvurup Kur’ân’ı tefsir etmesi, bu yöntemi çok önemseydiğini gösterir. Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

İbn Abbâs’a, *وَأُومَهَا* (Bakara, 2/61) ifadesinin anlamı sorulduğunda, *buğday* anlamına geldiğini söylemiş, ardından; *‘Uhayha b. el-Culâh’ın şu sözünü duymadın mı?’* diyerek aşağıdaki şiiri okumuştur:

قَدْ كُنْتُ أَغْنَى النَّاسِ شَخْصًا وَاحِدًا وَرَدَّ الْمَدِينَةَ عَنْ زِرَاعَةِ فُومٍ

“Medinenin en zengin tek kişisiydim; o, Medine’ye buğday ekmekten döndü.” (Taberî, 1992: I, 352).

Nâfi‘ b. el-Ezrak (ö. 65/684) ile arasında geçen diyalogların birinde, *وَسَقَّ وَمَا* (İnşikâk, 84, 17) ibaresinin anlamı sorulduğunda *وَمَا جَمَعَ وَمَا* şeklinde açıklamış ve şahit olarak aşağıdaki şiiri okumuştur:

إِنَّ لَنَا فَلَانِصًا حَقَائِمًا مُسْتَوِيسَاتٍ لَوْ يَجِدَنَّ سَائِمًا

“Bizim yük taşımaya ehil develerimiz vardır, keşke sürücülerini olsaydı.”

(Ebû Ubeyd, 1999: 343; Müberred, 1997: III, 1145; Taberî, 1992: XII, 511; Süâlâtü Nâfi‘ b. El-Ezrak, 1993: 58)

2. Arap Lehçeleri

Arapçanın belirgin yönlerinden biri farklı lehçeleri barındırmasıdır. Lehçelerin öne çıkan özelliklerinden biri her lehçenin kendine özgü sözcüklere sahip olmasıdır. Diğer önemli bir özellik ise lehçelerde ortak olan bazı sözcüklerin farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Bu durum tefsir araştırmaları açısından lehçelerin önemini göstermektedir. Nitekim Hasan Basrî’nin (ö. 110/728), “Yemen ehlinden karşılaştığımız bir adamın kendi lehçelerinde “*gelin için süslenerek hazırlanmış ve içinde döşek olan ev*” olduğunu söyleyene dek *الأرائك* (Kehf, 18/31) kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyorduk” (Suyûtî, 2006: I, 417) şeklindeki sözü, Kur’ân’ın anlaşılmasında lehçelerin önemini vurgulamaktadır.

Lehçelere dayalı tefsir yöntemi sahabe ile başlamıştır. Bu yöntemin erken dönemde başlamasının sebebi farklı lehçelerden kelimeler içeren Kur’ân’ın doğru anlamlarına ulaşmak için lehçelerin önemli bir etkiye sahip olduğunun fark edilmesidir. Bundan ötürü gerek sahabe ve tâbiîn, gerekse de tefsir müellifleri açıkladıkları bazı kelimelerin ait oldukları lehçelerdeki anlamlarına yeri geldikçe temas etmişlerdir. Bu açıdan İbn Abbâs tefsirinin en önemli niteliklerinden biri kabile lehçelerine dayalı olarak Kur’ân’daki bazı kelimelerin açıklanmasıdır.

Lehçelerle tefsir faaliyeti İbn Abbâs'tan önce diğer sahabenin de başvurduğu yöntemler arasında yer alır. Örnek: (Taberî, 1992: V, 337) Ancak bunun bir yöntem haline gelmesi İbn Abbâs'la gerçekleşmiştir. Nitekim konuyla ilgili olarak Bekkâr şöyle demiştir: “İbn Abbâs'ın yöntem olarak Kur'ân'ı Arap lehçeleriyle tefsir etmesiyle ilgili olarak kendisine nisbet edilen bilgilerin onda biri bile sahih ise, Arap lehçeleriyle ilgili bilimi tesis eden ilk kişinin o olduğunu söylemeye yeterlidir.” (Bekkâr, 2002: 95; İzânî, 2006: 252). Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

İbn Abbâs, وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ (Necm, 53/61) ayetiyle ilgili olarak السُّمُودُ kelimesinin Yemen lehçesinde الْعِنَاءُ ‘şarkı’ anlamına geldiğini söylemiştir. (Taberî, 1992: XI, 542; Suyûtî, 2006: I, 419).

Yine o, كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (İsra, 17/58) ayetindeki مَسْطُورًا kelimesinin Himyer lehçesinde مَكْتُوبًا ‘yazılmış’ anlamına geldiğini, Himyerlilerin kitabı أَسْطُورًا şeklinde isimlendirdiklerini ifade etmiştir. (Suyûtî, 2006: I, 419).

3. Muarreb Lafızlar

Muarreb, yabancı bir dilden Arapçaya geçerek Arapçalaşan lafızlara verilen isimdir. Hz. Alî, “*Bu Kur'ân'da her dilden kelime vardır*” buyurmuştur. Mücâhid, Dahhâk, İkrime (ö. 105/723), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713) ve Ebû Meysere'nin (ö. 63/683) aynı anlama gelen sözleri nakledilmektedir. (Taberî, 1992: I, 31; İbnü'l-Cevzî, 2001: 341; İbn Ebî Şeybe, 2006: XV, 447-448). Bu durum başka dillerden kelimeler içeren Kur'ân'ın anlamlarına vakıf olmak için bu sözcüklerin alındığı dildeki kullanımlarını bilmenin önemini göstermektedir. Bu bakımdan İbn Abbâs bazı ayetleri tefsir ederken “*Bu kelime şu dilde bu anlama gelir*” vb. ifadeler kullanarak kelimenin geldiği dildeki anlamına işaret etmiştir. Konuyla ilgili örneklere gelince:

İbn Abbâs, قَسْوَرَةٌ (Müddessir, 74/51) kelimesinin Habeşçe'de ‘*aslan*’ manasına geldiğini belirtmiştir. (Taberî, 1992: XII, 322).

Yine o, تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (Fil, 105/4) ayetindeki سِجِّيلٍ kelimesinin Farsçada ‘*taş ve çamur*’ anlamına geldiğini söylemiştir. (Taberî, 1992: XII, 694).

4. Sahabeden Öğrendiği Bilgiler

İbn Abbâs'ın hayatını aktaran biyografi eserleri, erken yaşlardan itibaren onun ilme karşı aşırı istekli oluşu ve devamlı öğrenme bilinciyle hayatını sürdürdüğüne ilişkin örnekler verirler. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/643), İbn Abbâs'la ilgili olarak, “*Onun soru soran bir dili ve iyi anlayan bir kalbi vardır*” demiştir. (Ebû Nuaym, 1998: III, 1702; İbn Hacer, 1853: II, 92). İbn Abbâs'ın, فَفَدَّ صَعَتٌ قُلُوبُنَا (Tahrim, 66/4) ayetinde kastedilenlerin kimler olduğunu öğrenmek için pervane gibi aylarca Hz. Ömer'in etrafında dönecek soru sorması ve bu tazyikten kurtuluş yolu olmadığını gören Hz. Ömer'in cevap vermek zorunda kalması, onun bilgi elde etmek için ne derece istekli olabildiğini anlatmaktadır. (Buhârî, 1992: Nikâh, 84; Beyhakî, 2003: VII, 59; İbn Hacer, 1993: X, 347). Yine

rivayete göre İbn Abbâs, sahabeden Ebû Râfi'e (ö. 40/660) gelerek Hz. Peygamber'in hangi günde ne yaptığını sorar, yanında da anlatılanları yazan bir kişi bulunurdu. (İbn Sa'd, 2001: II, 320; İbn Hacer, 1853: II, 92).

D. İbn Abbâs'ın Tefsirde İzlediği Filolojik Yöntem

Tefsir tarihi ve usulü kaynaklarının çoğunda Abdullâh b. Mes'ûd, Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692) vb. müfessir sahabe isimlerine rastlamak mümkündür. Ancak İbn Abbâs'ın, ashab içinde ayrı bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. İbn Abbâs dışında sahabeden bazıların bir takım kelimeleri izah ettiklerine dair rivayetler varsa da, tefsirde filolojik yöntem İbn Abbâs eliyle önemli bir aşama katetmiştir. Bizzat kendisinin geliştirdiği ve talebelerine miras olarak devrettiği bu yöntemin ana hatlarını, garib kelimelerin açıklanması ve gerektiğinde yapılan izahı desteklemek için şiirle istişhâd edilmesi, kabile lahçeleri ve yabancı dillere müracaat edilmesi, Arapça'daki deyimlerden yararlanılması, takdim-tehir ve hazf üsluplarının kullanılması gibi hususlar teşkil etmektedir. Bu arada İbn Abbâs tefsirinde iştikak ve nahiv esaslarına paralel olarak ortaya konan tefsir biçimlerine de rastlamaktayız.

İbn Abbâs eliyle gelişen tefsirdeki bu yeni metodolojinin özelliği dönemin anlayışına paralellik arzemesidir. Yukarıda değinildiği gibi hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren dil ile ilgili meydana gelmeye başlayan fiil, fâil, mef'ûl, sıfat, mevsûf, zamir vb. ıstılahları İbn Abbâs kullanmamıştır. Çünkü onun döneminde bu ıstılahlar yoktu. İbn Abbâs'ın filolojik tefsirle ilgili yaptığı yorumlarda izlediği yöntemi şu başlıklar altında ele almak uygun olacaktır:

1. Garîb Lafızları Açıklama

Kur'ân'daki garîb kelimelerin tefsirine yönelik faaliyet filolojik tefsirin ilk merhalesi kabul edilir. Kur'ân'ın nüzulüyle birlikte bu ameliye Kur'ân'daki bazı kavramları Hz. Peygamber'in tefsir etmesiyle başlamıştır. (Aydın, 2010: 64-68). Ancak İbn Abbâs'la birlikte sistemleşme yolunda yeni bir ivme kazanan bu yöntem, sonraki dönemlerde kaleme alınan filolojik tefsirlerde de izlenen bir usûl haline gelmiştir. Arapçadaki الرَّسِيم (Kehf, 18/9) غَسِيلِينَ (Hakka, 69/36) حَنَانًا (Meryem, 19/13) ve أَوَاهُ (Hud, 11/75) kelimeleri dışında Kur'ân'ın tamamını bildiğini söyleyen (Suyûfî, 2006: I, 355) İbn Abbâs'ın garîb kelimelerle ilgili yaptığı şerhler ondan aktarılagelen dile dayalı tefsirin önemli bir yönünü teşkil etmektedir.

İbn Abbâs'ın kelimelerin tefsiriyle ilgili yaptığı açıklamaların Arapça sözlüklerin meydana gelişini tetikleyen bir hareket olduğu söylenmiştir. Mesela, İzânî konuyla ilgili şöyle der: "İbn Abbâs'ın Kur'ân kelimelerine yönelik yaptığı açıklamalar, Arapça mucemlerin oluşturulmasının başlangıcı oldu ve onun kelimelere yönelik bu mülahazaları daha sonra *garîbu'l-Kur'ân* olarak isimlendirilen disiplinin temellerini attı. Bu ameliye Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) eliyle ilk Arapça sözlüğün ortaya çıkmasına zemin hazırladı." (İzânî, 2006: 262) Ayrıca belirtmek gerekirse, kendisine garîb kelimelerin tefsirini içeren *garîbu'l-Kur'ân* niteliğini haiz *Sahifetu Alî b. Ebî Talha* adında bir eser nisbet edil-

mektedir.⁶ Mustafa er-Râfî (ö. 1937), Kur'ân'daki garîb lafızların tamamının yedi yüz küsur olduğunu ve bunların ayaklı sözlük nitelemesini haiz İbn Abbâs'tan sahih senedle bu eserle nakledildiklerini belirtir. (Râfî, 1997: 58; Râfî, 2005: 53). Suyûtî (ö. 911/1505) de bu kelimeleri ve anlamlarını *el-İtkân* isimli eserinde nakletmiştir. (Suyûtî, 2006: I, 356-371). İbn Abbâs'ın kelime anlamlarıyla ilgili yaptığı açıklamalar çoğunlukla Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Suyûtî gibi âlimlerin yazdıkları rivayet tefsirleri yanında diğer dirayet tefsirlerinde yer almaktadır. Onun, garîb kelimelerle ilgili bilmediği hususları zaman zaman ehl-i kitaptan bazı âlimlere sorduğuna dair nakiller aktarılmaktadır. Mesela o, بَرَقُ kelimesinin anlamını öğrenmek için Ebu'l-Celd'e bir mektup yollamış, bunun üzerine Ebu'l-Celd sözü edilen kelimenin *rüzgâr* anlamına geldiğini ona bildirmiştir. (Taberî, 1992: I, 186). Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

İlk örnek İbn Abbâs'ın, فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ (A'raf, 7/107) ayetindeki ثُعْبَانٌ kelimesini *yılan/حَيَّةٌ* şeklinde açıklamasıdır. (Sahîfetü Alî b. Ebî Talha, 1991: 231; Taberî, 1992: VI, 16). Aynı kelimeyi İbn Fâris'in de, 'büyük yılan' şeklinde açıkladığını görmekteyiz. (İbn Fâris, 2005: ثعب mad.)

Yine İbn Abbâs, فَمَنْ لَهُ كَمَلٌ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ نُزَابٌ (Bakara, 2/264) ayetindeki صَفْوَانٌ kelimesini *taş/حَجْرٌ* şeklinde tefsir etmiştir. (Buhârî, 1992: Tefsir, 21; İbn Ebî Hâtim, 1997: II, 518; Humeydî, t.y.: 154). İbn Sîde de, صَفْوَانٌ kelimesinin, 'üzerinde ot bitmeyen kaya' anlamına geldiğini söylemiştir. (İbn Sîde, 2000: VIII, 381-382; Ebû Ubeyd, 2005: I, 440; İbn Kuteybe, 1997: II, 41).

2. Nahvî/Gramatik Yorum

Nahiv, Arapçanın kurallarını ve cümle yapısını konu edinen bir ilimdir. İbn Abbâs'ın yaptığı tefsirin önemli özelliklerinden biri de dil kurallarına ve dildeki üsluba uygun yorum biçimlerini ihtiva etmesidir. Örneğin, Arapların beyan üsluplarından biri mübalağadır. İbn Fâris'in belirttiği gibi, Araplar mübalağa kasdıyla fiilin harflerine eklemeler yaparlar. Mesela onlar, 'tatlanmaya başlayan bir şey' için حَلَا الشَّيْءِ derler. Tatlanma doyum noktasına ulaşıncı da اِحْلَوَى derler. Bu şekilde 'yatakta yan gelip yatana' اِقْلَوَى عَلَى فِرَاشِهِ derler. Bu anlamda şu şiiri söylemişlerdir:

- 6) Sözü edilen Alî b. Ebî Talha'nın sahifesi İbn Abbas'tan tefsirle ilgili nakledilen en eski ve muteber rivayetlerden biridir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği nakledilir: 'Mısır'da Alî b. Ebî Talha'nın tefsirle ilgili naklettiği bir sahife vardır ki, bir kimse Mısır'a sadece onun için yolculuk yapsa çok bir şey yapmış sayılmaz. Bu sahife İbn Abbâs'ın yaptığı filolojik tefsirleri ihtivâ etmesi bakımından çok kıymetli bir eserdir. Nitekim Suyûtî, el-İtkân'da 'Fî Ma'rifeti Garîbihi' ismiyle Kur'ân'daki garîb lafızların tefsirini konu edindiği bölümde İbn Abbâs'tan nakledilen bu sahifedeki şerhlere dayanmış ve bu konuda şunu söylemiştir: 'Garîb kelimelerin şerhi konusunda müracaat edilecek en iyi kaynak Abdullâh b. Abbâs ve tefsiri ondan alanlardır. Onlardan sahîh senedlerle aktarılan garîb lafızların tefsirini içeren nakiller gelmiştir. Ben de burada İbn Abbâs'tan özellikle Alî b. Ebî Talha kanalıyla gelen rivayetleri vereceğim. Bu sahife İbn Abbâs'tan en sahîh yollarla gelen bilgileri içermekte olup Buhârî de *Sahîh*'inde buna itimad etmiştir.' Söz konusu sahifenin muhakiki Reccâl şöyle der: 'Bu tefsir İbn Abbâs'tan tedvin edilen en eski rivayetlerden biridir... Buhârî, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve *el-İtkân*'da da Suyûtî bu rivayete itimad etmişlerdir.' (Suyûtî, 2006: I, 355-356; II, 1230; Edirnevî, 1997: 24; Reccâl, 1991: 22-23).

وَأَقُولُ لَكُمْ فَوْقَ الْمَضَاجِعِ

‘Yataklarında yan yatarlar.’

Sözü edilen üslup bağlamında İbn Abbâs, *أَلَا إِنَّهُمْ يَشْتُونَ صُدُورَهُمْ* (Hud, 11/5) ayetini *أَلَا إِنَّهُمْ تَشْتَوِي صُدُورَهُمْ* şeklinde mübalağa sigasıyla okumuştur. (İbn Fâris, 1993: 257-258). Bekkâr, bu rivayeti, İbn Abbâs’ın Araplar’ın dildeki üslup ve yöntemlerine vakıf olduğuna delil saymıştır. (Bekkâr, 2002: 109).

Ayetlerin tefsiriyle ilgili İbn Abbâs’tan nakledilen bu tarz bilgilerin sonradan ortaya konan dil kurallarıyla örtüşmesi onun dildeki yetkinliğini gösteren önemli delillerden biridir. Aşağıdaki örnekler, İbn Abbâs’ın nahiv/gramer ile ilişkili tefsir yaptığını belgelemektedir.

İbn Abbâs, *أَفَعِينَا بِالْحَلْقِ الْأَوَّلِ* (Kaf, 50/15) ayetini *لَمْ يَعِينَا الْحَلْقُ الْأَوَّلُ* ‘İlk yaratılış bizi aciz bırakmadı’ şeklinde tefsir etmiştir. (Sahîfetu Alî b. Ebî Talha, 1991: 461; Taberî, 1992: XI, 414; Suyûtî, 2003: XIII, 619). Burada İbn Abbâs, istifhâm hemzesini nefiy/olumsuzluk anlamına hamletmiştir. Nehhâs (ö. 338/949) da İbn Abbâs’ın bu tefsirine işaretleterek şöyle der: “Böylece ikrar ve kınama içeren istifhâma nefiy de dâhil olur. Yani ayetin anlamı, *لَمْ يَعِينَا الْحَلْقُ الْأَوَّلُ* ‘İlk yaratılış bizi aciz bırakmadı’ şeklindedir.” (Nehhâs, 1985: IV, 223)

Yine İbn Abbâs, *إِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ* (Bakara, 2/61) ayetindeki *مِصْرًا* kelimesini *مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ* ‘Şehirlerden bir şehir’ şeklinde tefsir ederek Kur’ân’daki bu kelime ile ilgili sonraki nahivciler arasında vuku bulacak tartışmalarda adeta ihsas-ı reyde bulunmuştur. Basra ve Kûfe ekolleri arasında meydana gelen bu münakaşada Basra’nın en büyük temsilcisi Sibeveyh (ö. 180/796), mensup olduğu ekolün görüşünü şöyle özetlemiştir: ‘Şehir isimleri üç harfli olup ortası sakın olursa munsarîf olurlar. Bu tür kelimeler *شَمْسٌ* ve *قَدْرٌ* sözcükleri gibi i’râb edilirler. (Sibeveyh, 2009: III, 242). Bu yaklaşıma göre ayetteki *مِصْرًا* kelimesi, *-İbn Abbâs’ın tefsir ettiğinin aksine-* her hangi bir yerleşim yeri değil, bilakis Mısır ülkesidir. Kûfe’nin en etkili ismi Ferrâ (ö. 207/822) ise, üç harfli yer isimlerinin ortası sakın olsun yahut olmasın hiçbir şekilde munsarîf olmayacaklarını söylemiştir. Böylece Ferrâ, kelimeyi İbn Abbâs gibi *مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ* şeklinde tefsir ederek, bununla Mısır ülkesinin değil, yerleşim yerlerinden her hangi birinin kastedildiğini belirtmiştir. (Ferrâ, 1983: I, 42-43).

3. Sarfî/İştikâkî Yorum

Sarf, bir şeyi değiştirme ve çevirme/kalb anlamına gelen bir sözcüktür. Terim olarak *sarf* veya *tasrîf*, farklı kalıplara göre biçim değiştiren kelimelerin anlam ve yapılarını konu edinen bir ilimdir. (Hamlâvî, 2005: 40-42). Sarf ilmi ile yakın ilişki içinde olan diğer bir ilim de iştikâktır. *İştikâk*, yapı ve anlam bakımından aralarında ilişki olan iki lafızdan birinin diğerinden türetilmesini konu edinir. Mesela, *ders yapma* anlamına gelen *دَرَسَ*

için, نَقِيَّ النَّيَابِ ‘temiz elbiseli’ dendiğini belirtmiştir. Daha sonra “Gaylan b. Seleme’nin şu beytini duymadınız mı?” diyerek aşağıdaki şiiri okumuştur:

وَإِنِّي بِحَمْدِ اللَّهِ لَا تُؤَبِّ فَاجِرٍ لَبِسْتُ وَلَا مِنْ عَدْرَةٍ أَتَمَعْتُ

‘Allah’a hamd ederim ki bir günahkârın (facirin) fiilini yapmadım ve bir haksızlık da yapmadım.’ (Taberî, 1992: XII, 298; İbnü’l-Enbârî, 1971: I, 63)

Yine İbn Abbâs (ö. 68/687), يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ (Kalem, 68/42) ayetindeki السَّاقُ kelimesini كَرْبٍ وَشِدَّةٍ ‘sıkıntı ve zorluk’ şeklinde tefsir etmiştir. (Taberî, 1992: XII, 197; Suyûtî, 2003: XIV, 644) Aşağıdaki şiirde de ifadenin onun belirttiği deyimsel anlamda olduğu görülmektedir.

قَدْ قَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ

‘Savaş bize çok şiddetlendi.’ (Taberî, 1992: XII, 197; İbn Ebî Hâtim, 1997: X, 3366).

5. Dildeki Beyân Üsluplarına Başvurma

Takdim-tehir ve *hazf*, Arapçada en belirgin söz üsluplarıdır. Bir sözü öne almak (takdim), sonraya bırakmak (tehir) yahut cümledeki bazı kelime ve ifadeleri zikretmeksizin düşürmek (hazf) Arapların üsluplarından sayılmıştır. (İbn Fâris, 1993: 244). Onların bu tür yöntemler kullanmalarındaki amaçları söz söyleme konusundaki ustalıklarını kanıtlamaktır. (Zerkeşî, 1994: III, 303). Diğer bir sebep de görünüşte var olan anlam karışıklığını gidermektir. Kur’ân’ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması nedeniyle Başta İbn Abbâs ve sonraki müfessirlerin çoğu yeri geldikçe bu üsluplardan yararlanmışlardır. Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

İbn Abbâs, الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَمَا يُجْعَلُ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ (Kehf, 18/1-2) ayetinde takdim-tehir olduğunu söyleyerek sözün takdirini الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ قَيِّمًا وَمَا يُجْعَلُ لَهُ عِوَجًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ şeklinde yapmıştır. (Taberî, 1992: VIII, 173; Ebû Hayyân, 1993: VI, 94).

Yine İbn Abbâs, وَقَالُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَ لَفُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ (En‘am, 6/8) ayetinde mahzûf bir kelim olduğunu söyleyerek ayetle ilgili takdiri şu şekilde yapmıştır: وَقَالُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَ [فَكَدَّبُوهُ] لَفُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ (Ebû Hayyân, 1993: IV, 82).

Sonuç

Bazı kelimelerle ilgili Hz. Peygamber’den nakledilen dile dayalı izahlar dışta tutulacak olursa, filolojik tefsirin İbn Abbâs’la sistemleşme yolunda önemli bir ivme kazandığı rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki, tefsir ilminin temelini atan, filolojiyle onu buluşturan, onu

bir disiplin haline getiren, genel kurallarını belirleyen ve yukarıda değinildiği üzere ders halkaları teşkil ederek Kur'ân'ın kapalı yönlerini açıklayan kişinin o olduğu yönünde bir kabul oluşmuştur. (Ta'mî, 1994: 93; Zehebî, t.y.: I, 52). Hicri ikinci asırda Ebû Ubeyde, Ferrâ ve Zeccâc gibi dilci müfessirler ile sistemleşen filolojik tefsirin bir disiplin haline gelme süreci İbn Abbâs'la başlamıştır. Sözcüklerin dile dayalı şerhi konusunda sahip olduğu yetkinlik sayesinde o, sadece tefsir ve hadis kitaplarında değil, lügatlarda da görüşlerine yer verilen önemli referanslardan biri olmuştur.

İbn Abbâs'ın garîb kelimelerle ilgili olarak yaptığı şerhlerin yanı sıra şiirle istişhâd, kabile lehçelerine başvurma, yabancı dillerden yararlanma, deyimleri kullanma, takdim-tehir ve hazf üsluplarını kullanma biçimindeki argümanlar hicri ikinci asırda sistemleşen filolojik tefsir hareketine önemli derecede yön vermiştir. Onun, ayetlerin anlam dünyasının keşfine yönelik olarak ortaya koyduğu filolojik yöntemin diğer müfessirler tarafından da sıklıkla kullanılması, filolojik tefsirin öncüsü nitelemesini kazanması için haklı bir sebep olsa gerektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel (1992). el-Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Alî b. Ebî Talha (1991). Sahifetü Alî b. Ebî Talha fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm an İbn Abbâs, (Thk.: Râşid Abdülmun'im er-Reccâl), Kâhire: Mektebetü's-Sünne.
- Aydın, İsmail (2010). Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekkâr, Abdülkerîm (2002). İbnü Abbâs Müessisi Ulûmi'l-Arabiyye, Ammân: Dâru'l-A'lâm.
- Beyhakî, (2003). es-Sünenü'l-Kübrâ, (Thk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî, (1992). el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Catlâvî, el-Hâdî; (1998). Kadâye'l-Luga fî Kütübi't-Tefsîr, Tûnus: Dâru Muhammed Alî el-Hâmî.
- Cerrahoğlu, İsmail (1968). Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız veren Âmiller, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cevherî (1994). es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye, (Nşr.: Ahmed Addülgafûr Attâr), Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Cürcânî, (2007). Kitâbu't-Ta'rîfât, (Thk.: Âdil Enver Hızır), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- Cüveynî, Mustafâ es-Sâvî (1971). Menâhic fi't-Tefsîr, İskenderiye: el-Meârif.
- Ebû Dâvûd (1992). es-Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Hayyân (1993). el-Bahru'l-Muhît, (Nşr.: Komisyon), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Ebû Nuaym (1998). Ma'rifetü's-Sahâbe, (Thk.: Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), Riyâd: Dâru'l-Vatan.
- Ebû Ubeyd (1999). Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân, (Thk.: Komisyon), Beyrût: Dâru İbn Kesîr.
- ... (2005). el-Garîbu'l-Musannef, (Thk.: Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrût: Dâru'l-Feyhâ.
- Edirnevî (1997). Tabakâtu'l-Müfessirîn, (Thk.: Süleymân b. Sâlih el-Huzzî), Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- Ferrâ (1983). Meâni'l-Kur'ân, (Thk.: Muhammed Alî en-Neccâr – Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.
- Goldziher, Ignaz (1997). İslam Tefsir Ekolleri, (çev.: Mustafa İslamoğlu), İstanbul: Denge Yayınları.
- Hâkim (1997). el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Kâhire: Dâru'l-Harameyn.
- Hamlâvî (2005). Şaze'l-Arf fî Fenni's-Sarf, Riyâd: Fâru'l-Keyân.
- Humeydî, Abdülazîz b. Abdullâh (t.y.). Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fî't-Tefsîr min Kütübi's-Sünne, Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ.
- İbn Abbâs (1993). Süâlâtü Nâfi' b. el-Ezrak ilâ Abdillâh b. Abbâs, (Thk.: Muhammed Abdurrahîm-Ahmed Nasrullâh), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- İbn Düreyd (2005). Cemheretü'l-Luga, (Nşr.: İbrâhîm Şemseddîn), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Hâtim (1997). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden an Rasûlillâh ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn, (Thk.: Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke: Mektebetü Nizâri'l-Bâz.
- İbn Ebî Şeybe (2006). el-Musannef, (Thk.: Muhammed Avvâme), Beyrût: Dâru Kurtubâ.
- İbn Fâris (1999). Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga, (Nşr.: İbrâhîm Şemseddîn), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ... (1993). es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fî Kelâmihâ, (Thk.: Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Ârif.
- ... (2005). Mücmelü'l-Luga, (Nşr.: Muhammed Ta'me), Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Hacer (1853). el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, Kalkuta, 1853.
- ... (1993). Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (Thk.: Abdülazîz b. Abdullâh b. Bâz), Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kuteybe (1997). Kitâbu'l-Cerâsîm, (Thk.: Muhammed Câsim el-Hamîdî), Dimeşk: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Sâ'd (2001). Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (et-Tabakâtu'l-Kübrâ), (Thk.: Alî Muhammed Ömer), Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî.

- İbn Sîde (2000). el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Â'zam, (Thk.: Abdülhamîd Hindâvî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzî (2001). Fünûnu'l-Efnân fî Acâibi Ulûmi'l-Kur'ân, (Nşr., Salâh b. Fethî Hel-el), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- İbnü'l-Enbârî (1971). Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle, (Thk.: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dimeşk: Matbûatu Mecmûi'l-Lugati'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Esîr (1994). Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, (Nşr.: Alî Muhammed Muavvid – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İzânî (2006). Cühûdü's-Sahâbe fi'l-Luga, Ürdün: Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs.
- Kurtubî (2006). el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân, (Thk.: Abdullâh b. Abdülhasen et-Türkî), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Matlûb, Ahmed (2000). Mu'cemu Mustalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ, Lübnân: Mektebetü Lübnân.
- Müberred (1997). el-Kâmil, (Thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâfî), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Müslim (1992). el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muhtâr, Ahmed (1997). Lugatü'l-Kur'ân, Kuveyt: Mektebetü'ş-Şerîa.
- Nehhâs (1985). İ'râbu'l-Kur'ân, (Thk.: Züheyr Gâzî Zâhid) y.y.: Âlemü'l-Kütüb.
- Râfî, Mustafâ Sâdık (1997). Târîhu Âdâbi'l-Arab, (Nşr.: Abdullâh el-Miñşâvî – Mehdi el-Bahkirî), Kâhire: Mektebetü'l-Îmân.
- ... (2005). İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Sezgin, Fuad (1991). Târîhu't-Türâsi'l-Arabî (GAS), (Trc.: Mahmûd Fehmî Hicâzî), Riyâd: İdâretü's-Sekâfe.
- Sibeveyh (2009). el-Kitâb (Kitâbu Sibeveyh), (Nşr., Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Suyûtî (1998). el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ, (Nşr.: Fuâd Alî Mansûr), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ... (2003). ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, (Thk.: Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kâhire: Dâru'l-Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye.
- ... (2006). el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, (Nşr.: Mustafâ Dîb el-Bugâ), Dimeşk: Dâru İbn Kesîr.
- Şâtubî (2006). el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa, (Thk.: Abdullâh Dirâz), Kâhire: Dâru'l-Hadîs.

- Taberî (1992). Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ta'mî, Muhyiddîn (1994). İ'lâmu'n-Nâs bi Fedâili Hibri'l-Ümme Abdillâh İbn Abbâs, Kâhire: Dâru'l-Hudâ.
- Tirmizî (1992). es-Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Zehebî, M. H. (t.y.). et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, (Nşr.: Ahmed ez-Zağbî), Beyrût: Dâru'l-Erkam.
- Zemaşerî (1995). el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, (Nşr.: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zerkeşî (1994). el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, (Thk.: Komisyon), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- Zü'r-Rumme (1998). Divan, (Şrh.: Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Beyrût: Dâru'l-Erkam.